

Tradície netradične

Česko - Slovenská spolupráca v edukácii, udržaní a zviditeľnení
tradičných remesiel a ľudových zvykov regiónov prihraničia

Metodika Kraslice z jezerní sítiny

Mgr. Tatjana Martonová

*Dávám ti vajíčko malované
a tvoje srdečko milované
(Svatobořice-Mistřín, Kyjovsko)*

Projekt je spolufinancován z finančních prostředků Evropského fondu regionálního rozvoje
„SPOLEČNĚ BEZ HRANIC“

Obsah:

Historie:

Velikonoce

Barvení vajíček

Příklady přírodních barviv

Základní výzdobní techniky

Zdobení jezerní sítinou:

Materiál

Pomůcky

Příprava materiálu

Postup práce

Ukázka vzorů

Použitá literatura

HISTORIE

ATMOSFÉRA ROČNÍHO OBDOBÍ, V NĚMŽ SE ZDOBÍ KRASLICE

VELIKONOCE

Velikonoční svátky jsou největšími svátky křesťanů spojené s památkou smrti a zmrtvýchvstání Ježíše Krista. Jsou součástí nejstarší duchovní i hmotné kulturní tradice lidstva spojené s dobou rozjímání a zamyšlení se nad smrtí, zánikem, znovuzrozením, obnovou, oživením jak ve smyslu lidském, tak v přístupu ke vnímání přírody. Duchovní očista šla ruku v ruce s očistou těla spojenou s přísným dodržováním půstu trvajícím šest neděl. Věřící slaví Velikonoce jako svátky vykoupení, svátky naděje, svátky zmrtvýchvstání. Ve vesnickém prostředí byly navíc spojeny s obnovou vegetačního cyklu a života jako takového. Nejen z pohledu smrti, ale především zrození, zdraví a svěžesti všech obyvatel domu a všeho drobného hospodářského zvířectva a dobytka. Úroda byla zajišťována různými magickými praktikami, vinšováním, zpěvem, průvody. Tyto zvykoslovné a obřadní projevy prodělávaly průběhem staletí svůj vývoj a různily se podle místa, kulturního prostředí i společenské vrstvy. Obr. 1.

Obr. 1 Děvčata ze Svatobořic s májkou

Obr. 2 Chlapci ze Svatobořic na šlaháčce

K velikonočním svátkům patří neodmyslitelně malované vajíčko – kraslice, tj. barvou a vzorem zdobené vejce, symbol nového, nikdy nezanikajícího života. Zdobení vajec sahá hluboko do minulosti, jak tomu nasvědčují archeologické nálezy z celého světa. Klášť malované vajíčko zemřelým do hrobu má dlouhou tradici. První nález kraslice na našem území pochází z 11. století z mladohradištního pohřebiště Podlipiny u Velkých Hostěrádek na Břeclavsku. Křesťanství si přisvojilo starověký symbol znovuzrození v podobenství zmrtvýchvstání Ježíše Krista a akceptovalo kraslice jako jeden ze symbolů velikonočních svátků, kde se uplatňuje jako dárek k pomlázce (šlaháčce) a v současné době též jako výzdoba interiéru. Obr. 2.

Nejstarší objevená vajíčka měla červenou barvu, ve staročeštině zvanou krásnou. V Čechách i na západní Moravě se dodnes Velikonoce nazývají Červenými svátky a Velikonoční pondělí se nazývá červeným. V lidové symbolice měla červená barva význam síly a života a barvy odpuzující zlé a škodlivé mocnosti. V křesťanském výkladu znamená červená barva památku na rozlitou krev Kristovu. Některá vajíčka se krásili, tj. zdobily rýhováním nebo malováním, odtud vznikl název kraslice. Název kraslice byl u nás znám od 14. století, do obecné mluvy se dostává až v 90. letech 19. století a do lidových vrstev proniká mnohem později. Ještě ve 20. století se kraslici běžně říká malované vajíčko, psané vajíčko, červené vajíčko, rejsek, straka, pomlázka, malovna apod. – podle místního nářečí. Kraslicí se označovaly výfuky (výdunky) vajíček, které od poloviny 20. století začaly nahrazovat původní vařená malovaná vajíčka, která byla součástí pondělní velikonoční pomlázky.

BARVENÍ

Až do počátku 20. století se na barvení velikonočních vajíček používala barviva rostlinného původu, která se získávala odvarem z různých rostlin, např. z olšové, dubové, březové, jabloňové kůry, třísek z brazilského fernambukového dřeva, odvar z jarního osení, ovsa, sena, šafránu, dřínového květu, březových listů, květů pivoňky apod. Od konce 19. století se přírodní barviva doplňovala umělými na bázi anilinu. Karmínově červenou fryžulku nahradil fuchsín. Ve 20. století zdomácněla průmyslová potravinářská barviva a různé chemické náhražky. U chemických barviv však byla podmínka barvení pouze na výfuky, ne na uvařená vajíčka.

PŘÍKLADY PŘÍRODNÍCH BARVIV

žlutá – získáme louhováním šafránu v teplé vodě nebo lihovině, světle žlutá až zelenožlutá - získáme vařením kůry z jabloně, kmínu, zázvoru, lipového nebo dřínového květu, mladého obilí, cibulových šlupek nebo jemných lístků sena, jeteliny a vojtěšky

červená – získáme vařením švestkového dřeva, červené řepy, slupky červené cibule s trochou octa nebo vyluhováním pálené cihly, Od 19. století se rozšířil odvar z třísek brazilského fernambukového dřeva (pernambuco), lidově zvaného fryžulka

hnědá – získáme z odvaru šlupek červené cibule, šveskové nebo březové kůry nebo rozemletého žita smíchaného se slivovicí, dubové kůry s octem a solí, tmavohnědou získáme vařením olšové kůry se zelenou skalicí

zelená – získáme vařením sena, mladé trávy, jetele, natě petržele, špenátu nebo z odvaru kůry mladé olše

– získáme vařením staré olšové nebo dubové kůry se solí, octem a sazemi, ořechových šlupek nebo vařením rezavého železa v roztoku sazí

modrá – získáme z odvaru borůvek

růžová – získáme z odvaru květů pivoňek

Je důležité si uvědomit, že odstín barvy závisí od sytosti odvaru a délky ponoření barveného vajíčka. Aby se barva na vajíčko lépe chytla, je dobré přidat do barvy pár kapek octa. Na Kyjovsku patří mezi nejoblíbenější barvy tzv. fryžulka, barva z fernambukového dřeva, které se dováželo z Brazílie. V evropské kulturní tradici je jeho používání doloženo již od 16. století. Vařením třísek tohoto dřeva se získá sytá červená barva. Později byla nahrazena chemickou barvou z fuchsinu, šelaku a lihu, jejíž recepturu si každá krasličářka přísně střežila.

VÝZDOBA

Výzdoba kraslic je podmíněná barvením a nástrojem, kterým se provádí.

Batikování

Tato technika je považována za nejstarší dochovanou techniku barvení vajec na celém slovanském území. Termín batikování se vžil až od poloviny 20. století. Jde o slovo javánského původu označujícího vzorování textilu pomocí voskové rezervy. V podstatě jde o vykrývání vzoru na kraslici včelím voskem a postupné namáčení do barvy. Vzor na vejci je vytvářen nanášením vosku kreslicí tyčinkou (stužkou), někdy špendlíkovou hlavičkou. Z technologického hlediska je lze rozdělit na kraslice namáčené do jedné barvy, kraslice vícebarevné a kraslice zelové. Voskem namalované vejce je ponořeno do barvy. Po zaschnutí barvy se vosk setře hadříkem, pod voskem zůstane bílá barva skořápky. Tuto technologii na Hodonínsku reprezentují hornácké kraslice. Pokud má být kraslice vícebarevná, postup se opakuje vždy nanášením vosku a nové barvy, od nejsvětější po nejtmaší. Voskem je pokryta vždy ta část, která má uchovat předcházející barvu. Dírky po vyfouknutí na obou špičkách vajíčka je nutné před barvením zalepit voskem, tzv. zabednit. Ornamentika dříve geometrická, nověji i rostlinné motivy. Kraslicím s jemným rostlinným vzorem po celém vejci na černém základě, doplněným geometrickým páskovým ornamentem se v Ostrožské Nové Vsi říká „halůzkové“. Nejznámější jsou vnorovské kraslice zdobené geometrickým ornamentem. Někdy je kraslice máčena v kyselém louhu z kvašeného zelí či okurek, který naleptá plochu nepokrytou voskem, která zbledne. Takovým kraslicím se říká zelové. V současnosti se leptání provádí savem. Obr. č. 3 a 4

Obr. 3 a 4 Kraslice batikovaná a zelová

Gravírování

Technika vyškrobování vzoru, zvaná též rýsování, résování nebo gravírování. Je typická pro velkou část Slovácka. Na území okresu Hodonín je rozšířená v okolí Strážnice, okolo Hodonína a na celém Kyjovsku. Od jiných technik se liší použitím ostrých předmětů, kterými se vyškrobují rostlinné motivy do předem tmavě obarvených vajíček.

Vyškrabováním a stínováním jednotlivých motivů se dosahuje určité míry plasticity, která je jedním z osobitých, charakteristických rysů každé malářečky. Vedle rostlinných, figurálních, žánrových nebo geometrických vzorů jsou rýsovány i různé nápisy, věnování nebo verše. Obr. 5

Obr. 5 Kraslice gravírovaná

Reliéfní zdobení voskem

Na území okresu Hodonín byla v minulosti rozšířená v obcích na západ od Kyjova v okolí Ždánic, kde se na bílá, předem uvařená a ještě teplá vajíčka nanášel jednoduchý vzor z rozehrátého černého ševcovského vosku pomocí dřívka nebo zápalky. Co tah, to jedno namočení dřívka do vosku. Dodnes se tato technika udržela v obci Stražovice zásluhou rodiny Kusých. Dřívko lze nahradit špendlíkovou hlavičkou zapíchnutou v držátku. Síla vzoru je odvislá od velikosti hlavičky. Podle vzpomínek paní Františky Poláčkové z Archlebova takto zdobená uvařená vajíčka dostávali v minulosti jako výslužku dětští koledníci, kteří na velikonoční pondělí chodili dům od domu a za vinš zdraví a štěstí byli hospodyněmi obdarováni těmito vajíčky. Vyškrobovaná vajíčka dostávali pouze nejbližší členové rodiny a mládenci dívek. Obr. 6

Obr. 6 a 7 Kraslice zdobená voskovým reliéfem a leptaná kyselinou

Leptání kyselinami

Lidově nazývané malování šajvostrem. Malování – leptání – se provádí seříznutým dřívkem nebo husím brkem, trnem, kouskem slámy nebo perem namočeným do roztoku kyseliny složené ze tří dílů koncentrované kyseliny solné a jednoho dílu koncentrované kyseliny dusičné. Obr. 7

Zdobení slámou

Jde o velmi efektní, ale také velmi pracnou techniku. K nalepování vzoru se používá sláma z ova nebo ječmene se silnými měkkými stébly, které se rozstříhají na kratší kousky od kolínka ke kolínku. Tyto kousky se dále podélně rozstříhnou, očistí od dřene, vyrovnají nůžkami a nastříhají na drobné, většinou geometrické kousky. Na očištěnou a obarvenou plochu vejce (tradiční barvou je barva černá a červená) se lepí vzor z nastříhaných tvarů pomocí stolařského klihu, klovatiny nebo bezbarvého nitrolaku. Miniaturní tvary se podávají pomocí špendlíkové hlavičky namočené v lepidle na prst, natrou se lepidlem a přilepí na plochu vejce. Začíná se vždy ústředním motivem, např. hvězdou. Tato technika byla rozšířená v obilnářských oblastech, na Moravě především na Hané, kde se jim říkalo *vekládané* nebo *intarzované*, neboť vzor připomíná techniku intarzie. Kontrast zlatožlutého tónu slámy na barevném vajíčku je velice elegantní a působivý. Obr. 8

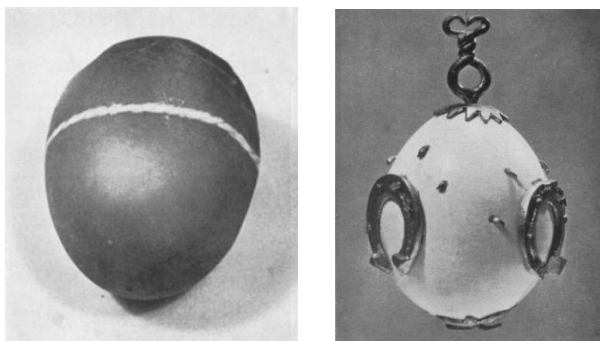
Obr. 8 Kraslice zdobená slámou

Podvazování

Uvařené vajíčko se namočilo do octa, důsledkem čehož skořápka změkla. Uprostřed se podvázala motouzem, který e utáhl a vznikl zářez. Následně se vejce dalo ztvrdnout do vápenné vody. Obr. 9

Okutí

Jde o zapomenutou techniku, kterou prováděli kovářští tovaryši na jižní Moravě. Vaječná skořápka se nechala změkhnout ponořením uvařeného vajíčka do octa. Vajíčko se pak vtáhlo do ručně kované železné obroučky a takto ozdobené vajíčko se vložilo do vápenné vody ztvrdnout. Po ztvrdnutí se na povrch připevnilly malé podkůvky a vrcholy spojily nýtem. Těmito kraslicemi dokládali tovaryši svou kovářskou dovednost. Obr. 10

Obr. 9 a 10 Kraslice podvazovaná a okutá

Drátování

Vajíčko je oplétáno tenkým drátkem z měkkého kovu (např. mědi) drátenickou technikou smyček. Nejčastěji se používá drátek o síle 0,3 mm. Některé krasličářky pracují i s drátkem o síle 0,6 mm. V posledních letech se při drátkování kraslic stále více používá řetízkový steh, který v kombinaci s obloučkovým umožňuje vytváření různých figurálních nebo zoomorfních motivů. S drátkem tak krasličářky pracují jako vyšívачky s jehlou a nití. Obr. 11

Obr. 11 Kraslice odrátovaná

Nové techniky, které v současnosti zdomácněly, ale nepatří mezi tradiční.

Dírkování nebo děrování

Také zvaná madeira nebo richelieu. Nejde o tradiční techniku výzdoby na Slovácku, ale v posledních letech zde zdomácněla a je stále oblíbenější pro svůj jemný vzhled připomínající krajkou. Dírkované kraslice jsou dozdobeny reliéfní voskovou technikou. Pripomínají svým vzhledem jemné vyšívачské techniky. Skořápky vajec jsou

provrtávány buď malým pilníčkem, nebo hobby vrtačkou, aby vytvořily požadovaný otvor ve tvaru kulaté dírky nebo srdíčka. Po vyvrtání se vajíčka vyčistí v roztoku sava a vody. Dírky se obtahují bílým nebo barevným voskem, stejně se zdobí skořápka mezi dírkami. Voskovky se rozehtívají na tzv. kahánku, který se používá na techniku batikování. Nanáší se pomocí hlaviček špendlíků zaražených do pastelky. Tato technika k nám přišla z německých zemí. Obr. 12

Obr. 12 Kraslice dírkovaná - madeira

Háčkování

Současná technika zhotovování vajíček pomocí háčkovací techniky. Pracuje se buď na vajíčku, nebo na formě ve tvaru vajíčka. Dvě uháčkované půlky vajíčka se po naškrobení sešijí. Škrobí se roztokem vody a cukru, pomocí klasického škrobu E 3, Herkulesem nebo ztužovačem textilií. Obr. 13

Obr. 13 Kraslice háčkové

Naše metodika se zaměří na kraslice oblepované přírodním materiálem – dužinou z jezerní sítiny.

Zdobení jezerní sítinou

Jde o mladší formu zdobení kraslic nalepováním vzoru, která se objevila až koncem 19. století. Takto zdobená vajíčka měla svou specifickou funkci. Zavěšovala se ke stropnímu trámu a sloužila k výzdobě světnice, buď samostatně, nebo ve formě holubičky. Někde se dávala dětem na hraní jako chřestítka či se jimi zdobil vrchol jarního májku. Nejde o všeobecně rozšířenou techniku, má výrazně krajový omezený rozsah tam, kde se v přírodě vyskytovala jezerní sítina. Je dokumentovaná na Slovensku v okolí Bratislavy, Trenčína a na Záhoří, v Čechách na Litoměřicku, Roudnicku, Nymbursku, Litomyšlsku, Podřipsku, Blovicu, na Moravě ve Slezsku, na Vizovicku, na Blanensku v okolí Černé

Hory až k Ochozu u Brna, v okolí Starého Města u Uherského Hradiště a Svatobořicích-Mistříně na Kyjovsku, kde se jim říkalo vajíčka na pověšení.

Jezerní sítina, lidově zvaná šáší - proto se někde této technice říká šáškování. Rostlina roste na vlhkých loukách a pastvinách, v lučních bažinách a mokřinách, ale také při březích stojatých a tekoucích vod. Kvete od června do září. Sítiny je velké množství druhů, ale pro naše účely se používá sítina rozkladitá (*Juncus effusus*) nebo sítina klubkatá (*Juncus conglomeratus*). Obr. 14

Sítina klubkatá

Materiál:

Dužina jezerní sítiny. Obr. 15

Obr. 15 Dužina jezerní sítiny

Pomůcky: Obr. 16

Vyfouknutá vejce – mohou být i hnědá, neboť celý povrch se oblepí vzorem
Lepidlo – disperzní lepidlo – Herkules, lepící pasta, řídké těsto z hladné mouky nebo škrob
Dřevěná špachtle nebo špejle

Nůžky nebo nůž
Mikroténový sáček na sítinu
Krabice na uskladnění

Obr. 16 Pracovní pomůcky

Příprava materiálu

Sběr sítiny vyžaduje značnou zkušenost. Sbírá se v zimních měsících, kdy je její dužina vyžralá. Nesmí se sbírat mladá ani vyžralá, nesmí být přeschlá ani syrová. Sítina se ostříhá co nejdelší a její další zpracování musí proběhnout do tří dnů, jinak dužina zaschne a nepůjde vytlačit ven. Dužina se vytlačuje rozštěpením spodního konce lodyhy nehtem buď palcem nebo dřívkem či špejlí. Obr. 17

Obr. 17 Zpracování jezerní sítiny

Po vytlačení se nechá při teplotě 10–15°C vyschnout a skladujeme v mikroténovém sáčku v krabici. Přeschlá dužina se láme, čerstvá – nevyschlá – dosychá až na vajíčku a vytváří mezery na vajíčku, kterými prosvítá skořápka vajíčka. Při práci můžeme dužinu zvlhčovat rozprašovačem. Dužina se lepí na vejce v přírodním stavu, lze ji však barvit textilními barvami za studena a dužinu tak kombinovat do různých

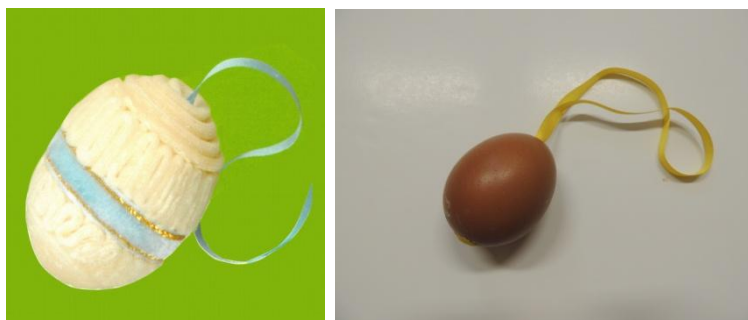
geometrických vzorů. Stříháním na krátké válečky můžeme tvořit i rostlinný vzor. Technika lepení jezerní sítinou je efektní, neumožňuje však osobitý rukopis a škála ornamentů je omezená na spirály, kroužky, vlnovky, vodorovné linie a jejich vzájemnou kombinaci, popřípadě kombinaci s textiliemi – barevnými sametkami, lemovkami, ústřížky látek, barevnou vlnou apod. Obr. 18

Obr. 18 Sametky, stužky, porty

Postup práce

Dírkami provlečeme tenkou stužku na zavěšení, na spodním konci můžeme stužku přilepit nebo zavážeme na uzel. Pokud použijeme textilie, dbáme na barevnou sladěnost stužky s použitými textiliemi. Obr. 19

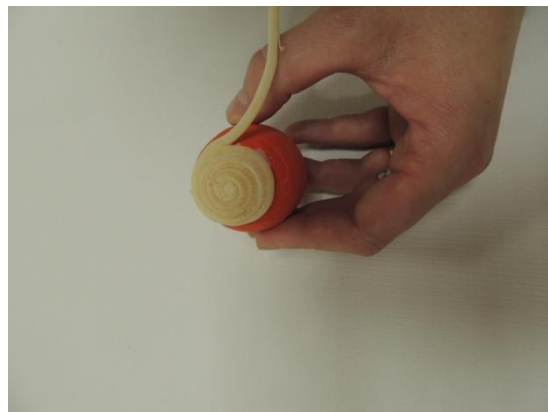
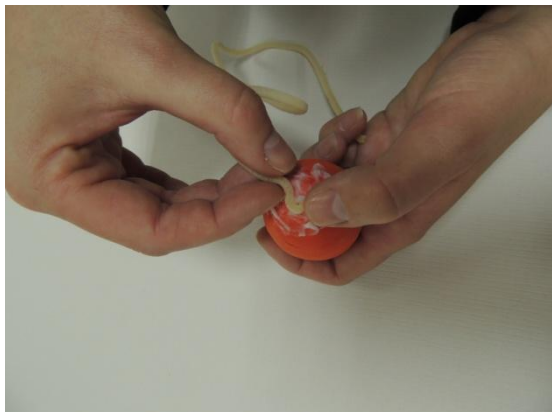
Obr. 19 Provlečení stuhy výfukem vajíčka

Na skořápku vajíčka nanese trochu lepidla a dřevěnou špachtlí rozetřeme po povrchu. Obr. 20

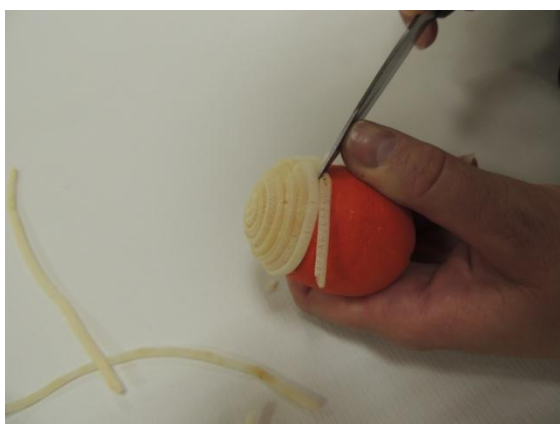
Obr. 20 Nanášení a rozetření lepidla na plochu vajíčka

Při nejjednodušším vzoru, kterým je spirálovité omotání dužiny kolem celé plochy vajíčka, začínáme na vrchním konci vajíčka a postupně kolem dokola motáme dužinu těsně vedle sebe. Obr. 21

Obr. 21 Začátek spirálovitého namotávání dužiny od horního konce vajíčka

Napojování dužiny provádíme na vajíčku šikmým zastížením nebo uřezáním konce dužiny a protilehlým šikmým zaříznutím napojovací dužiny na podložce. Obr. 22 a 23

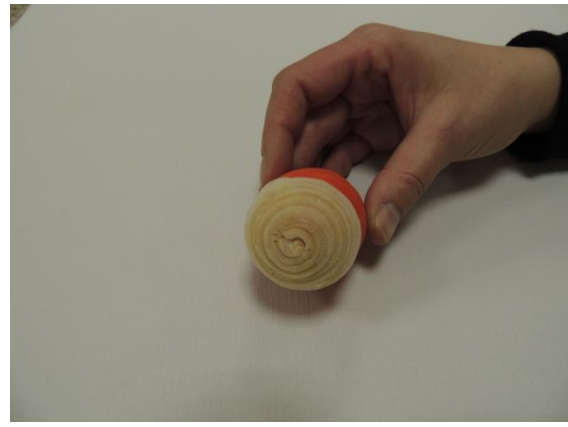
Obr. 22 Šikmé seříznutí na vajíčku

Obr. 23 Protilehlé seříznutí na podložce

Šikmými konci provedeme napojení a pokračujeme v práci postupným nanášením lepidla a motáním dužiny kolem vajíčka až do konce. Obr. 24 a 25

Obr. 24 Napojení dužiny

Obr. 25 Spirálovité namotávání dužiny

Takto můžeme sítinu lepit v proužcích, stáčet do spirál, kroužků, závitnic nebo různých vlnovek, srdíček, popřípadě můžeme tvary různě kombinovat. Obr. 26

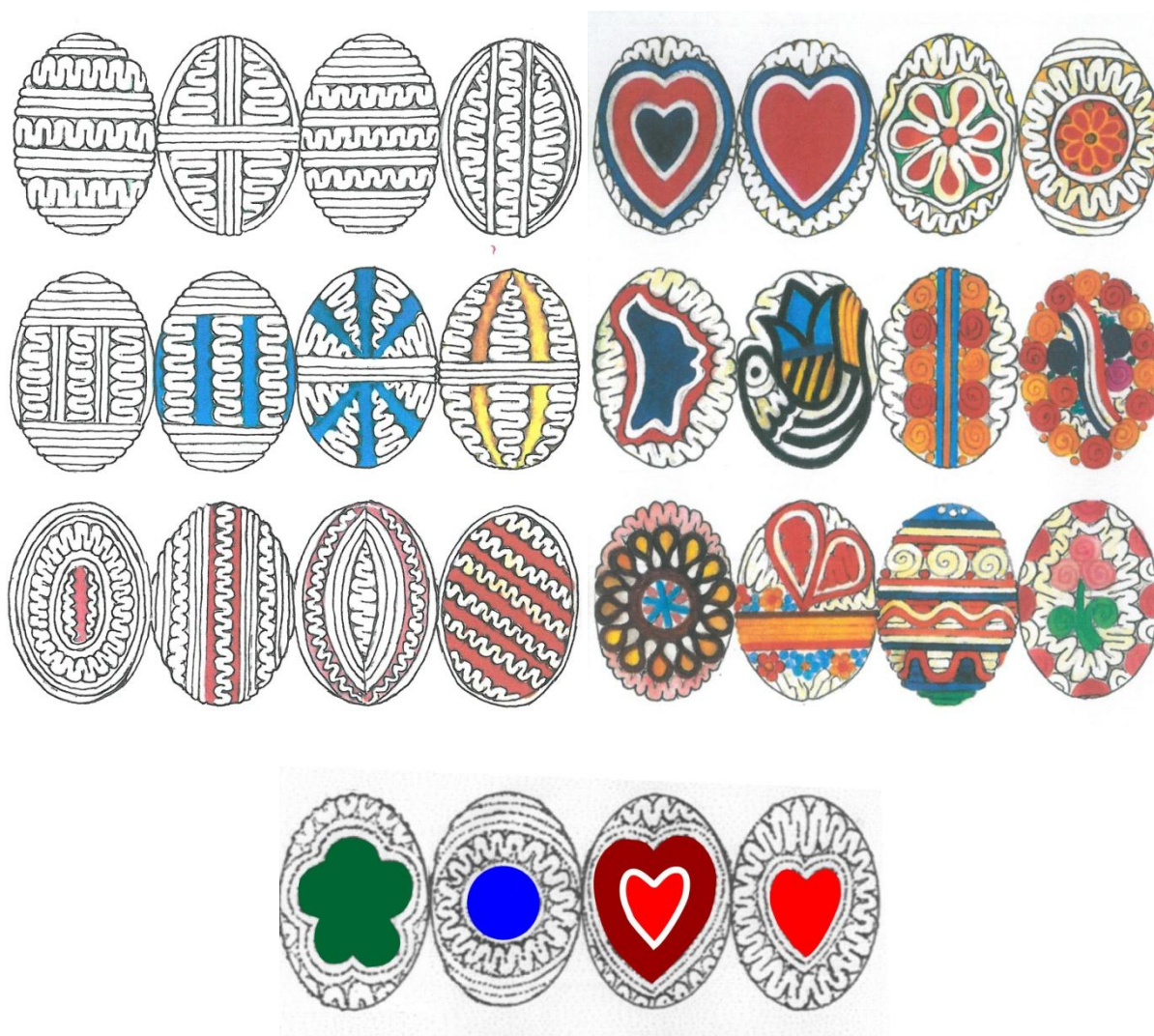

Obr. 26 Různé vlnovkové a spirálové motivy

Dužinu můžeme doplňovat barevnými sametkami, šňůrkami, prýmky, vyšívanými stuhami či kousky textilií. Z obarvené dužiny lze stříhat nízké špalíčky s v pásech skládat do tvarů kyticek. Při použití textilií nejprve lepíme textilie, potom dužinu, která má v tomto případě funkci doplňkovou. Z textilních ústřížků lze vytvářet i figurální vzory – v minulosti krojové figury.

Ukázka slovenských a českých vzorů na kraslicích:

Zdobení jezerní sítinou je velice efektní. Regionální zvláštnosti spočívají ve způsobu nalepování dužiny a v její kombinaci s textilním materiálem. Stejným principem lepíme vajíčka i bezovou duší (dužina z větve černého bezu). Takto se zdobily kraslice na luhačovickém Zálesí.

Použitá literatura

Orel Jaroslav, O kraslicích, Uherské Hradiště 1973

Večerková Eva, Kraslice, Brno 1997

Vondrušková Alena, Skopová Kamila, Kraslice a velikonoční ozdoby, Praha 2004

Večerková Eva, Malované vejce – O kraslicích v českých zemích, Brno 2013

Dejte vajíčko malované, Květen, Kolekce 1/1991, č. 132

Brahová Marie, České kraslice, 1993

Frolcová Věra, Velikonoce v české kultuře, Praha 2001
Lidová kultura, Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, Praha 2007
Moravské Slovensko, Národopis lidu československého, díl I., svazek II
Melniková-Papoušková N., Putování za lidovým uměním, Praha 1941
Švela Martin, U žúdra, Brno 1943
foto Mgr. Tatjana Martonová